

Πικεττύ: Κριτική της Απολιτικής Οικονομίας

The Books' Journal, 1/1/2015

Μπορεί να σωθεί ο καπιταλισμός από τον εαυτό του; Τον τελευταίο αιώνα έχουν γίνει τρεις εκτενείς προσπάθειες να δοθεί καταφατική απάντηση σε αυτό το ερώτημα. Η πρώτη συνοψίζεται στις προγραμματικές δεσμεύσεις του Φράνκλιν Ρούσβελτ όταν ανέλαβε το χρίσμα των Δημοκρατικών για τη προεδρεία των ΗΠΑ (1932), στις ιδέες δηλαδή που συγκρότησαν το New Deal. Η δεύτερη προσπάθεια ήταν η Γενική θεωρία της Εργασίας, του Τόκου και του Χρήματος του Τζον Μέιναρντ Κέυνς (1936). Η τρίτη είναι Το Κεφάλαιο τον 21ο Αιώνα του Τομά Πικεττύ (2014). Η κριτική της ανισότητας που αναπτύσσει ο Πικεττύ δεν είναι πρωτότυπη. Παρόμοιες θέσεις έχουν αναπτύξει μαρξιστές οικονομολόγοι, όπως ο Έρνεστ Μαντέλ και ο Ρόμπερτ Ρούθορν, και φιλελεύθεροι όπως ο Τζον Κένεθ Γκάλμπρειθ και ο Ρόμπερτ Σόλοου. Ωστόσο ο Πικεττύ επιστρατεύει μια εντυπωσιακή δύναμη στατιστικού πυρός για να υπερασπιστεί τη θέση του, ενώ ταυτόχρονα ρίχνει μια βόμβα βαθιά μέσα στα τείχη της σύγχρονης οικονομικής ορθοδοξίας. Αυτά είναι προτερήματα του βιβλίου. Όμως πίσω από το θεωρητικό οπλοστάσιο του Πικεττύ κρύβεται ένα σημαντικό δίλημμα, ένα δίλημμα ανάμεσα στον καπιταλισμό και τη δημοκρατία. Και παρόλο που ο Πικεττύ κάνει ό,τι μπορεί για να υποστηρίξει ότι αυτό το δίλημμα δεν είναι εξαντλητικό όλων των πολιτικών δυνατοτήτων, οι προσπάθειές του είναι ανεπιτυχείς.

Η επιστροφή της «οικονομίας κληρονόμων»

Αρχίζω με μια σύνοψη του επιχειρήματος. Οι στατιστικές μελέτες του Πικεττύ δείχνουν πως το κεφάλαιο, ορισμένο ως ιδιοκτησία σε αξιακή μορφή, τείνει να συσσωρεύεται γρηγορότερα από το ρυθμό μεγέθυνσης της οικονομίας. Αυτή

είναι, σύμφωνα με τον Πικεττύ, μια τάση ενσωματωμένη στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, η «θεμελιώδης αντίφαση» [contradiction fondamentale] του καπιταλισμού (726). Ποια είναι τα *relata* αυτής της αντίφασης; Εδώ ο Πικεττύ αμφιταλαντεύεται. Μια ερμηνεία είναι ότι η αντίφαση προκύπτει ανάμεσα στον καπιταλισμό και τους τρόπους με τους οποίους αναπαριστά τον εαυτό του: η συσσώρευση του κεφαλαίου έρχεται σε αντίθεση με την πλήρη γκάμα δικαιολογήσεων αυτής της συσσώρευσης. Τι σημαίνει αυτό; Έστω ότι ο Πικεττύ έχει δίκιο ως προς τη σχέση συσσώρευσης/ανάπτυξης. Από αυτό προκύπτει ότι τα έσοδα από την ιδιοκτησία τείνουν να ξεπερνούν τα εισοδήματα από εργασία. Στο βαθμό που η ιδεολογική βάση του καπιταλισμού είναι η «αξιοκρατία» [mérite], η ανταμοιβή του ταλέντου, της δημιουργικότητας και της ατομικής προσπάθειας, η ολοένα και αυξανόμενη συγκέντρωση κεφαλαίου στα χέρια κάθε λογής 'εισοδηματία' αντίκειται στην ιδεολογική του βάση. Αντί να δουλεύεις, παντρέψου έναν πλούσιο. Ωστόσο υπάρχει μια στενότερη ερμηνεία του αντικειμένου της «αντίφασης» στην οποία αναφέρεται ο Πικεττύ. Σύμφωνα με την ερμηνεία αυτή, ο ίδιος ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής ενέχεται σε μια αντίφαση (284). Δηλαδή, καθώς η συσσώρευση του κεφαλαίου ξεπερνά το ρυθμό ανάπτυξης της οικονομίας, το ποσοστό κεφαλαίου στο εθνικό εισόδημα τείνει να αυξάνει. Αυτό σημαίνει, στη πράξη, ότι ο καπιταλισμός έχει τη τάση να αυξάνει, χωρίς όριο, το μερίδιο που καταβροχθίζεται από τους πλούσιους, σε σημείο που δεν μένει κανείς να καταναλώσει τα αγαθά που οι πλούσιοι έχουν ανάγκη να πουλήσουν (ώστε να παραμείνουν πλούσιοι). Ο καπιταλισμός οδηγεί στην πτωχοποίηση της πλειοψηφίας, και κατά συνέπεια στην αυτοκαταστροφή του (ή, πιο απλά, στη βαρβαρότητα).

Πιο συγκεκριμένα, ο Πικεττύ προσπαθεί να εξηγήσει την πορεία του εισοδήματος για το πλουσιότερο 10% (το «ανώτερο δεκατημόριο») του πληθυσμού στη Βρετανία, τη Γαλλία και τις ΗΠΑ, τα τελευταία εκατό χρόνια. Το μερίδιο του ανώτερου

δεκατημορίου στο Ηνωμένο Βασίλειο, για παράδειγμα, αυξήθηκε από περίπου 28% του εισοδήματος το 1970 σε 42% το 2010. Στις ΗΠΑ το ποσοστό αυτό πλησιάζει το 50%. Η εισοδηματική ανισότητα έχει δύο συνιστώσες: την ανισότητα εισοδήματος από την εργασία, και την ανισότητα του εισοδήματος από κεφάλαιο. Όσον αφορά τη πρώτη συνιστώσα, ο Πικετύ ισχυρίζεται ότι η έκρηξη στους μισθούς των μάνατζερ από το 1980 είναι αδύνατον να εξηγηθεί με βάση τη νεοκλασική θεωρία της οριακής παραγωγικότητας [productivité marginale]. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, η ανταγωνιστική αγορά αμείβει τους εργαζομένους με βάση την οριακή συμβολή τους στο συνολικό προϊόν. Ο Πικετύ ισχυρίζεται ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική βελτίωση στις επιδόσεις των εταιριών που αυξάνουν τους μισθούς των μάνατζερ. «Αυτό που παρατηρούμε, όμως, είναι ακριβώς το αντίθετο: όταν οι πωλήσεις ή τα κέρδη αυξάνονται από εξωγενή αίτια [δηλαδή ανεξάρτητα της παραγωγικότητας – N. B.], τότε είναι που ανεβαίνουν περισσότερο οι αμοιβές των διευθυντικών στελεχών.» (414)

Όσο αφορά την ανισότητα από εισοδήματα από κεφάλαιο, ο Πικετύ υπογραμμίζει την επιστροφή σε μια «κοινωνία κληρονόμων», δηλαδή «μια κοινωνία που χαρακτηρίζεται ταυτόχρονα από πολύ ισχυρή περιουσιακή συγκέντρωση και από μεγάλη ανθεκτικότητα των υψηλών αυτών περιουσιών στο χρόνο και δια μέσου των γενεών.» (434) Αυτό το φαινόμενο εξηγείται από δύο παράγοντες. Πρώτο, το ποσοστό του κεφαλαίου στο εθνικό εισόδημα έχει αυξηθεί από το 1970 στις περισσότερες δυτικές οικονομίες. Δεύτερο, τα έσοδα από το κεφάλαιο είναι πολύ πιο συγκεντρωμένα από ότι το εισόδημα από την εργασία. Το ανώτερο εκατοστημόριο του πληθυσμού κατέχει περισσότερο από το ένα τρίτο του συνολικού πλούτου στις ΗΠΑ, και λίγο λιγότερο από το ένα τρίτο στο Ηνωμένο Βασίλειο. Η πορεία του ποσοστού του κεφαλαίου στο εισόδημα καθορίζει, σε μεγάλο βαθμό, τη τροχιά της οικονομικής ανισότητας. Η τροχιά αυτή, με τη σειρά της, καθορίζεται από τη διαφορά μεταξύ του ποσοστού απόδοσης του κεφαλαίου και το ρυθμό ανάπτυξης. Αυτή

η διαφορά μετράει την «ταχύτητα με την οποία διευρύνεται η απόκλιση μιας περιουσίας από το μέσο εισόδημα» (450). Μακροπρόθεσμα, η απόκλιση αυτή μεταφράζεται σε αύξηση του κεφαλαίου στο εθνικό εισόδημα, και άρα σε αυξανόμενη συγκέντρωση του πλούτου στην κορυφή της πυραμίδας. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τους υπολογισμούς του Πικετύ, εάν ο ρυθμός ανάπτυξης είναι 1% και το ποσοστό απόδοσης του κεφαλαίου είναι 5%, «η σωρευτική διαδικασία συσσώρευσης των περιουσιών θα οδηγήσει μηχανικά σε μια εξαιρετικά ισχυρή περιουσιακή συγκέντρωση, με τυπικά γύρω στο 90% του κεφαλαίου να κατέχεται από το ανώτερο δεκατημόριο της ιεραρχίας, και περισσότερο από το 50% από το ανώτερο εκατοστημόριο.» (450)

Ποιο είναι το πρόβλημα με ανισότητες τέτοιου μεγέθους; Αφενός δεν συμβιβάζονται με βασικές «δημοκρατικές αξίες», όπως η «προσωπική αξία» και η αξιοκρατία, λέει ο Πικετύ. Ταυτόχρονα, όμως:

Όταν διαθέτει κάποιος σε όλη του τη €7000 το μήνα αντί €4000... διαθέτει μεγαλύτερη δύναμη όχι απλώς για τις αγορές του, αλλά και πάνω στους άλλους – για να πάρει π.χ. στην υπηρεσία τους χαμηλότερα αμειβόμενους. Αν συνεχιζόταν η αμερικανική τάση, τα μηνιαία εισοδήματα το 2030... θα μπορούσαν να είναι €9.000 για το ανώτερο 10% (και από αυτά € 34.000 για το ανώτερο 1%)... και μόνο €800 το μήνα για το κατώτερο 50% ... Συγκεκριμένα, και ξοδεύοντας μικρό μόνο μέρος από το εισόδημά τους, τα μέλη του ανώτερου 10% θα μπορούσαν να προσλάβουν μεγάλο μέρος των μελών του κατώτερου 50% σαν υπηρέτες. (317)

Αυτό το συμπέρασμα δεν είναι απόλυτα ακριβές: τα στοιχεία του ίδιου του Πικετύ (307-9) δείχνουν ότι το ανώτερο εκατοστημόριο στις ΗΠΑ το 2010 βγάζει περίπου 20% του εθνικού εισοδήματος. Αυτό είναι ίσο με το ποσοστό που βγάζει το κατώτερο 50%. Κατά συνέπεια, το ανώτερο εκατοστημόριο

είναι ήδη σε θέση να προσλάβει την πλειονότητα των εργαζομένων ως υπηρέτες. Στην Ευρώπη η κατάσταση δεν είναι πολύ καλύτερη: το ανώτερο εκατοστημόριο βγάζει περίπου 10% του εθνικού εισοδήματος, και το κατώτερο μισό του πληθυσμού μόλις 25%. Σύμφωνα με τα δεδομένα του Πικετύ, περίπου 5% του Ευρωπαϊκού πληθυσμού μπορεί να προσλάβει το φτωχότερο 50% ως υπηρέτες. Η αναφορά σε «υπαλλήλους», σε υποτέλεια και δουλικότητα είναι σημαντική: ταξική κυριαρχία προκύπτει όταν, και μόνο όταν, η εξουσία μιας τάξης καθιστά ορθολογική την υποτέλεια μιας άλλης. Ο παραλληλισμός με τον Μαρξ είναι προφανής: μια μικρή μειοψηφία ζει από την εργασία της πλειοψηφίας, και είναι σε θέση να το κάνει επειδή ελέγχει τα μέσα παραγωγής.

Τα Trente Glorieuses

Ο διάλογος με έναν σοσιαλδημοκράτη έχει συνήθως αναμενόμενη κατάληξη. Όταν του εκθέσεις καλούς θεωρητικούς λόγους γιατί ο καπιταλισμός και η δημοκρατία δεν συμβιβάζονται, ο σοσιαλδημοκράτης καταφεύγει στην «χρυσή εποχή του καπιταλισμού», τα τριάντα σχεδόν χρόνια ανάμεσα στο 1945 και το 1973. Αυτή ήταν μια εποχή χαμηλής ανεργίας, σταδιακής πτώσης του ποσοστού του κεφαλαίου στο εθνικό εισόδημα, και ταυτόχρονης μισθολογικής μεγέθυνσης. Ο Πικετύ επιστρατεύει στοιχεία ότι το καθεστώς των Trente Glorieuses ήταν μια σημαντική εξαίρεση στην τάση συγκεντροποίησης του κεφαλαίου. Από τη μία, οι ρυθμοί ανάπτυξης έτειναν να είναι υψηλοί, ειδικά στην Ευρώπη, λόγω 'catch-up' με τις ΗΠΑ, και λόγω καταστροφής του κεφαλαίου κατά τη διάρκεια του πολέμου. Από την άλλη, οι πολιτικές συνθήκες ήταν ευνοϊκές για τη φορολόγηση της κερδοφορίας του κεφαλαίου. Με άλλα λόγια, τα συνδικάτα και οι οργανώσεις των εργαζομένων ήταν μαχητικές και ισχυρές: η υψηλή φορολογία και η ανάπτυξη δεν αρκούν από μόνα τους να εξηγήσουν τη μείωση του κεφαλαίου ως ποσοστού του εθνικού εισοδήματος σε όλη την Ευρώπη μέχρι το 1970.

Μπορεί να επαναληφθεί η εμπειρία των Trente Glorieuses; 0

Πικεττύ είναι απαισιόδοξος. Λέει, για παράδειγμα, ότι υπάρχει μια δόση αλήθειας στην ιδέα ότι απλά δεν έχει περάσει αρκετός χρόνος από το 1945 (460). Αυτή η διαπίστωση υποσκάπτει τις μετέπειτα προσπάθειές του να υπερασπιστεί τη συμβατότητα ανάμεσα στον καπιταλισμό και τη δημοκρατία (βλ. παρακάτω).

Ωστόσο ο σοσιαλδημοκρατικός χαρακτηρισμός των Trente Glorieuses χρειάζεται περαιτέρω ανάλυση. Οι πιο προνοητικοί επικριτές του καπιταλισμού έχουν παρατηρήσει ότι η μεσοπρόθεσμη κατάσταση κάθε καπιταλιστικής οικονομίας δημιουργεί ένα τρίλημμα. Ο διαμορφωτής πολιτικής στον καπιταλισμό έχει να επιλέξει ανάμεσα σε δύο από τα παρακάτω τρία: (1) χαμηλό ποσοστό ανεργίας, (2) χαμηλό πληθωρισμό, (3) κοινωνική ισότητα. Αν η ανεργία είναι χαμηλή, για παράδειγμα, τότε οι καπιταλιστές είτε θα περάσουν τις μισθολογικές πιέσεις που αντιμετωπίζουν στους καταναλωτές (μέσα από αύξηση των τιμών) ή θα αρχίσουν να ροκανίζουν την αύξηση της παραγωγικότητας (μέσα από μείωση των μισθών). Αυτό αυξάνει το μερίδιό τους στο εθνικό εισόδημα και ανακουφίζει βραχυπρόθεσμα τις πληθωριστικές πιέσεις. Αντίθετα, αν ο πληθωρισμός είναι χαμηλός, τότε οι επιχειρήσεις δεν μπορούν να περάσουν σημαντικές μισθολογικές αυξήσεις στις τιμές. Κατά συνέπεια, είτε καταφεύγουν σε απολύσεις (μειώνοντας έτσι το μισθολογικό τους κόστος), είτε ροκανίζουν την παραγωγικότητα. Και στις δύο περιπτώσεις, το μερίδιό τους στο εθνικό εισόδημα αυξάνεται. Τέλος, εάν το μερίδιο του κεφαλαίου είναι χαμηλό, τότε οι καπιταλιστές έχουν την τάση είτε να αυξάνουν τις τιμές, είτε να μειώνουν την απασχόληση (μειώνοντας έτσι τους μισθούς). Τα Trente Glorieuses ήταν πρωτοφανή στην ιστορία του καπιταλισμού επειδή συνδύασαν χαμηλό ποσοστό ανεργίας με αύξηση της ισότητας. Όλα αυτά οδήγησαν σε πληθωρισμό. Και όταν ο πληθωρισμός έγινε κεντρικός στόχος της οικονομικής πολιτικής στη δεκαετία του 1980, κάτι άλλο έπρεπε να αλλάξει. Αυτό που άλλαξε ήταν και η απασχόληση και η ισότητα.

Τι προτείνει λοιπόν ο Πικετύ για την αντιμετώπιση της επικείμενης βαρβαρότητας που προαναγγέλλει η αύξηση της ανισότητας; Απάντηση: την υπερεθνική φορολόγηση των κεφαλαίων. Αν υποθέσουμε ότι το ποσοστό απόδοσης του κεφαλαίου για τους πιο πλούσιους κυμαίνεται ανάμεσα σε 5 και 6%, και αν η ανάπτυξη είναι μεταξύ 1 και 1,5%, τότε ένας προοδευτικός φόρος μεταξύ 5 και 10% επί της συνολικής περιουσίας των πλούσιων μπορεί να περιορίσει την ανισότητα, και να σταθεροποιήσει ή να μειώσει το κεφάλαιο ως ποσοστό στο εθνικό εισόδημα. Ωστόσο ο φόρος αυτός πρέπει να έχει μια παγκόσμια ή τουλάχιστον επαρκώς διακρατική εμβέλεια. Διαφορετικά οι καπιταλιστές μπορούν εύκολα να τον αποφύγουν. Έτσι λοιπόν ο Πικετύ προσβλέπει σε ένα ευρωπαϊκό «δημοσιονομικό κοινοβούλιο» [Parlement budgétaire] επιφορτισμένο με τον έλεγχο της φορολογίας σε ολόκληρη την ΕΕ.

Η πρόταση του Πικετύ μπορεί να βρίσκεται έξω από τον σημερινό ορίζοντα πολιτικών δυνατοτήτων. Όμως το ερώτημα παραμένει: ποιος θα εφαρμόσει το σύνολο των πικετιανών πολιτικών; Και γιατί;

Το πρόβλημα του πολιτικού υποκειμένου

Σε γενικές γραμμές, ο Πικετύ συμφωνεί με τον Μαρξ ότι ο καπιταλισμός συνεπάγεται συγκεντροποίηση του κεφαλαίου σε όλο και λιγότερα χέρια. Σε αντίθεση με τον Πικετύ, ο Μαρξ προσφέρει μια κοινωνιολογικού τύπου εικασία για το πώς η διαδικασία συγκεντροποίησης δημιουργεί ένα αντίπαλο πολιτικό υποκείμενο. Το μαρξικό επιχείρημα πάει κάπως έτσι: ο καπιταλισμός ενέχει μια εγγενή τάση να αυτό-υπονομεύεται μέσω της συγκεντροποίησης των μέσων παραγωγής και της κοινωνικοποίησης της εργασίας. Η συγκεντροποίηση καθιστά ευκολότερο, για τους εργαζομένους, να αποσπάσουν τον έλεγχο των μέσων παραγωγής, ενώ η κοινωνικοποίηση της εργασίας καθιστά ευκολότερο να οργανωθεί ο έλεγχός τους. Αυτή είναι η διαλεκτική του νεκροθάφτη, η παλιά ιδέα ότι ο ίδιος ο

καπιταλισμός παράγει τους νεκροθάφτες του. Ο Πικετύ, από την πλευρά του, δεν θίγει το ζήτημα του πολιτικού υποκειμένου. Ίσως δεν χρειάζεται να το κάνει. Ωστόσο μια απάντηση σε αυτό το ζήτημα είναι η λυδία λίθος για την πολιτική προσβασιμότητα της πρότασής του. Με λίγα λόγια: γιατί να επιτρέψουν οι καπιταλιστές μια πανευρωπαϊκή φορολογική εναρμόνιση που θα σταθεροποιεί, ή θα μειώνει, το μερίδιό τους στην ευρωπαϊκή παραγωγική πίτα, όταν έχουν αγωνιστεί με νύχια και δόντια για να το κατακτήσουν;

Το ερώτημα γίνεται ισχυρότερο όταν αντιληφθούμε ότι το μερίδιο του κεφαλαίου δεν μπορεί να μειωθεί – είτε μέσω φορολογίας, είτε μέσω κρατικοποιήσεων – χωρίς μια πολιτική πλήρους απασχόλησης. Χωρίς μια τέτοια πολιτική, οι καπιταλιστές μπορούν να αποφύγουν την πρόσθετη φορολογική επιβάρυνση είτε αυξάνοντας τις τιμές, είτε απολύοντας εργαζομένους. Η ‘δομική’ ανεργία που προκύπτει ασκεί καθοδική πίεση στους μισθούς, με αποτέλεσμα το μερίδιο των μισθών στο εθνικό εισόδημα να πέφτει. Έτσι το καπιταλιστικό τρίλημμα που ανέφερα παραπάνω επανεμφανίζεται: ανάμεσα στην πλήρη απασχόληση, στην σταθερότητα των τιμών και στην κοινωνική ισότητα, ο νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός έχει επιλέξει ένα μείγμα από απολύσεις και μισθολογικές περικοπές, αυξάνοντας σταθερά το μερίδιό του. (Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, αυτό το εκρηκτικό μείγμα πολιτικής επιδεινώνεται από την ύπαρξη του κοινού νομίσματος, υπό την αιγίδα μιας κεντρικής τράπεζας που έχει ως κύριο σκοπό τη σταθεροποίηση των τιμών. Ο σκοπός αυτός ενισχύει τις αποπληθωριστικές τάσεις στην ευρωπαϊκή περιφέρεια, οι οποίες με τη σειρά τους χτυπούν ασύμμετρα τα χαμηλότερα εισοδήματα.)

Με λίγα λόγια, ένας πανευρωπαϊκός φόρος κεφαλαίου θα κάνει ελάχιστα για να μειωθεί το μερίδιο που καταλήγει στο κεφάλαιο, εκτός κι αν συμπληρωθεί από μια πολιτική πλήρους απασχόλησης σε όλη την ΟΝΕ. Φυσικά δεν λέω ότι αυτό είναι σήμερα εφικτό. Ωστόσο είναι το απαραίτητο συμπλήρωμα της φορολογικής πρότασης του Πικετύ: χωρίς μια τέτοια πολιτική

το μερίδιο του κεφαλαίου δεν μπορεί να μειωθεί αποτελεσματικά. Έτσι λοιπόν, έχουμε και λέμε: φόρος στις αποδόσεις κεφαλαίου (650), φόρος στο κεφάλαιο (664-8), στήριξη δημόσιων υπηρεσιών, όπως η υγεία, η εκπαίδευση, κλπ. (594-7), πολιτική πλήρους απασχόλησης... Η λίστα του Πικεττύ θυμίζει περισσότερο κομμουνιστικό μεταβατικό πρόγραμμα, παρά σχέδιο για τη μεταρρύθμιση του καπιταλισμού. Αλλά έστω ότι η πολιτική βούληση για την υλοποίηση αυτών των μεταρρυθμίσεων ήταν διαθέσιμη. Γιατί να τις υποστηρίξει η πλειοψηφία; Υπενθυμίζω ότι το ανώτερο εκατοστημόριο στις ΗΠΑ (και το 5% στην Ευρώπη) βγάζει περίπου όσο το κατώτερο 50% του πληθυσμού. Αυτό σημαίνει ότι το ανώτερο εκατοστημόριο μπορεί ουσιαστικά να εξαγοράσει τις πλειοψηφίες που χρειάζεται για να συνεχίσει να κυριαρχεί. Σε κάθε περίπτωση, αυτές οι εικασίες είναι μάλλον πολιτικά αδρανείς: η ΕΕ είναι συγκροτησιακά ανίκανη να υιοθετήσει άμεσα έναν προϋπολογισμό τύπου Πικεττύ.

Τι πρέπει να περιμένουμε αν δεχτούμε τα θεωρητικά ευρήματα του βιβλίου; Ένα ασφαλές στοίχημα είναι: περισσότερες οικονομικές κρίσεις, όλο και πιο βίαιες, σε μεγάλο βαθμό λόγω της αύξησης της ανισότητας. Ένας μηχανισμός προς την κατεύθυνση αυτή θα μπορούσε να είναι η αυξανόμενη χρηματιστικοποίηση [financialization] του καπιταλισμού. Η μείωση του μεριδίου της εργασίας στα εθνικά εισοδήματα από το 1970 και μετά δημιούργησε ένα κενό στην πραγματική ζήτηση, που σταδιακά καλύφθηκε με πιστώσεις και χρέος. Αυτό εδραίωσε την παρουσία του χρηματιστικού κεφαλαίου από την πλευρά της ζήτησης, και εξέθεσε τα νοικοκυριά στις ιδιοσυγκρασίες του χρηματοπιστωτικού τομέα. Αν το μερίδιο της εργασίας στο εθνικό εισόδημα συνεχίσει να μειώνεται, το διαρθρωτικό κενό στην πραγματική ζήτηση θα αυξηθεί. Έτσι οι τράπεζες θα βρεθούν και πάλι στην ευχάριστη θέση να το καλύψουν με περαιτέρω πιστώσεις και χρέος. Αυτό θα εδραιώσει κι άλλο την χρηματιστικοποίηση. Αν δεχτούμε ότι το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο είναι πιο ασταθές και επιρρεπές σε

φούσκες από το βιομηχανικό κεφάλαιο, τότε προκύπτει ότι ένα μεγαλύτερο μέρος της οικονομίας θα εκτίθεται σε κρίσεις. Αυτές είναι πιθανό να γίνονται βαθύτερες όσο η χρηματιστικοποίηση αυξάνεται.

Μπορεί η διαδικασία που σκιαγράφησα να δημιουργήσει ένα συλλογικό υποκείμενο αρκετά ισχυρό να αντισταθεί σε αυτές τις πιέσεις, και να τις αντιστρέψει; Είναι ο νεκροθάφτης όσο λαβωμένος όσο υποστηρίζουν οι συντηρητικές και μεταμοντέρνες μοιρολογίστρες του; Σύντομα θα ξέρουμε.